

közbe lehetne vetni, hogy mivel ezen a téren elég kedvezőtlenek a tapasztalatok, azért születtek meg a vidéki akadémiai bizottságok, amelyek majd segítenek abban, hogy az országosan érvényes tudományos törekvések és elfogadott értékrendszerek érvényesüljenek a vidéki kutatások és kutatók megítélésében is. Félő, hogy ez a szándék csak igen kis mértékben valósulhat meg, mert nem lesz képes a regionális hatalmi-igazgatási szervezetben magának kellő méltánylást kiharcolni. No és maga az is kétséges, hogy a vidéki akadémiai bizottságok és azok szakmailag eléggé differenciált munkacsoportjai önmagukban is alkalmasak, képesek lesznek-e megőrizni a tudományos munka szervezésében, támogatásában — amely egyelőre inkább csak erkölcsi, és nem anyagi, de nagyon is fontos lenne így is — az országosan kialakult, legalábbis kívánatos tudományetikai értékrendszert, s nem alakul-e ki a bizottságoknál is a vidékiesség biztos jeleként a személyes intrika, a furkálódás és piszkálódás, az ellenszenv-rokonszenv kútmérgező légköre?

III. Az elmondottakból jogosan lehet arra következtetni, hogy nem lehetünk fenntartás nélkül „municipalisták” mindannyian pusztán azért, mert vidéken élünk. Különösen a tudományos élet egyetemesebb horizontot és érdekrendszert kívánó kérdéskörében nem. A Bakos István írásában felvetett kérdések élők, és megválaszolásuk indokolt. Meg vagyunk győződve arról, hogy a társadalomtudomány sok ágában jogosult és lehetséges a regionális kutatás — mert ismernünk kell múltunk és jelenünk „Murokországait”, s kik tárják ezt fel, ha nem a főként vidéken élő kutatók, kutatásra is képes értelmiségiek, de arról is, hogy csupán azért, mert valaki vidéken él, annak minden speciális nehezékével együtt, ne szoríttassék ki az egyetemesebb tudományos életből, s ne kényszeríttessék a koporsóig csakis regionális, periférikus témákkal való foglalkozásra.

Bakos jó meglátásait, főként ésszerű javaslatait aligha tudnánk újabbakkal egészíteni. Legfeljebb azzal a szerény ötlettel, hogy milyen jó lenne egy modern, mai „centralista-municipalista” vita Magyarországon, amely az élet minden területén gondosan és részletesen mérlegelné, hol és meddig érdemes elmenni a nemzeti méretű gazdasági-igazgatási-művelődési-tudományszervezési struktúra tagolásában, mert mintha mostani intézkedéseink az élet sok területén nem nyugodnának megfelelő alapokon.

KRISTÓ GYULA

Mit ér a társadalomtudomány, ha — vidéken művelik?

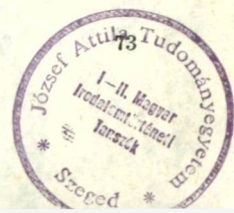
A címben szereplő kérdésre igaz és valóban „vonalas” választ akkor lehetne adni, ha azt felelnék: annyit ér, amennyit a társadalomtudományi kutatást követően megszületett eredmény jelent. Ha ez az eredmény számottevő, akkor a vidéki társadalomtudományi kutatás sokat ér, ha viszont kisebb jelentőségű tudományos siker koronázza, vagy lényegében nem is születik eredmény, akkor értéke csekély vagy éppen minimális. Az eredmény oldaláról közelítve, a felületes szemlélő aligha lát — a nyilvánvaló mennyiségi különbségen túl — minőségi különbséget a fővárosi és vidéki társadalomtudományi kutatások között: Budapesten is készülhetnek (és nyilván ké-

szülnek is) gyenge munkák, míg vidéken is vannak kiemelkedő tudományos produkciók. A kérdés azonban ennél összetettebb. Közismert, hogy minden eredmény megszületése mögött *feltételrendszerek* húzódnak meg. Vajon azonos alapúak-e a társadalomtudományokban kutatók feltételei a fővárosban és vidéken? Természetesen nem. Az okok sok körülményre vezethetők vissza. Aligha túlbecsülhető szerepe van ebben Trianonnak, amelynek eredményeképpen egy állami területének nagyobbik részét elvesztő ország egésze szinte egy csapásra Budapest vezetésébe került. Budapest ekkorra már sok évtizede elismert centruma Magyarországnak az élet úgyszólván minden vonatkozásában, amely centrális jellegét még a Trianon előtti időszakban lényegesen nagyobb országterület esetén is érvényesíteni tudta, hogyne sikerült volna ez Trianon után, amikor a keleti és déli végeken immár nem Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Temesvár, Nagybecskerek, Újvidék, hanem Debrecen, Szeged és Pécs jelentette a tudományos alközpontokat. Bakos István is említi, hogy Budapest túlsúlyát „bizonyos mértékig enyhítette, de nem ellentételezte a szegedi, pécsi és debreceni tudományegyetemek létrehozása, illetve megerősítése”. A két világháború közötti (1921—1945) szegedi egyetemen olyan kiváló társadalomtudósok dolgoztak, fordultak meg, vagy szereztek magántanári képesítést, mint például Banner János, Bárczi Géza, Förster Aurél, Gunda Béla, Huszti József, Imre Sándor, Kerényi Károly, Mályusz Elemér, Mészöly Gedeon, Oroszlán Zoltán, Ortutay Gyula, Párducz Mihály, Sík Sándor, Solymossy Sándor, Szerb Antal, Tálasi István, Tettamanti Béla. Sokuk azonban csak rövid időt töltött a szegedi egyetemen, s ha néhányuknak, mint mindenekelőtt Mészöly Gedeonnak, továbbá Sík Sándornak sikerült is iskolát alapítania vagy közel jutnia az iskolaalapításhoz, a két világháború közti időszakban a fővárosi és szegedi társadalomtudósok viszonyát legalább ugyanilyen mértékben Erdélyi László és a budapesti történészek, Moór Elemér és a fővárosi nyelvészek ellentéte jellemezte, ahol nem ritkán vetült rá Erdélyire és Moórra a provincializmus, a rossz értelemben vett vidéki „dilettantizmus” árnyéka. Tovább növelték a társadalomtudományi kutatásokban a főváros mennyiségi és minőségi túlsúlyát azok a felszabadulás utáni döntések (sorozatok), amelyek társadalomtudományi kutatóintézeteket (kutatócsoportokat) rendre Budapesten hoztak létre. Főleg a társadalomtudományok azon körében vált nyomasztóvá a főváros mennyiségi — és természetesen minőségi — fölénye, amelyeket nyugaton olykor *humanities*-nek (embertudományoknak) neveztek (elhatárolva ezeket a *social sciences*-től, azaz a szoros értelemben vett társadalmi tudományoktól), vagyis az irodalom-, a nyelv-, a történettudomány, a régészet, a néprajz, a művészettörténet terén. Az a tarthatatlan helyzet állt elő, hogy a *humanities*-ben (amelyeket vitatható klasszifikációban „lágy társadalomtudományoknak” is szoktak nevezni) főhivatású kutató lényegében csak Budapesten lehet valaki, mert — a Pécssett működő Dunántúli Tudományos Intézetet leszámítva — a főhivatású kutatóintézetek (vagy kutatócsoportok) kizárólagosan Budapesten működnek. A társadalomtudományok vidéki kutatói éppen ezért nem professzionisták a szó igazi értelmében. Elsősorban egyetemi, főiskolai oktatók, levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, akik ezernyi fontos — más értékmérők szerint a tudományos munkánál fontosabb — feladatok ellátására vannak kötelezve. Egy főiskolán (itt-ott egyetemen is) még mindig szembe lehet állítani egymással — noha már csak egyre ritkábban — az oktató-nevelő, illetve a tudományos munkát, a levéltárakban, könyvtárakban, múzeumokban pedig még mindig — és nyilván még nagyon sokáig — ki lehet egymással szemben játszani a tudományt és a közművelődést, a tudományt és a szolgáltatást. A vidéki társadalomtudományi kutatók — ha egyetemen, főiskolán dolgoznak — heti 8—16 órában tanítanak, ellátják az órarendhez nem kötött oktatási feladatokat (szakdolgozat-vezetés, vizsgáztatás), tevékenyen kiveszik részüket a társadalmi munkából (intenzíven foglalkoznak az egyetemi, főiskolai fiatalokkal, közművelődési munkát végeznek, instruálják az előfelvetteket, a hivatalosan nem is létező postgraduális képzés résztvevőit stb.). Mutatis mutandis hasonló elfoglaltságok hárulnak a levéltárak, könyvtárak, múzeumok magas képzettségű dolgozóira is. A nem főhivatású kutatóintézetekben dolgozók — és vidéken csak ilyenek vannak — jobbára egyéb

teendők mellett, esténként, szabadságuk időszakában, nem kis áldozatok árán végeznek tudományos munkát.

Akkor is a vidékiek hátrányára üt ki az összehasonlítás, ha nem kutatóintézetekkel, hanem hasonló budapesti intézmények dolgozóival vetjük össze munkafeltételeiket. Mindjárt az komoly hátrány, hogy azok a központi intézmények, amelyek a társadalomtudományok terén dolgozó kutatók számára szinte elengedhetetlenül fontosak, kivétel nélkül Budapesten találhatóak: a nagy könyvtárak, a központi levéltárak, a nagy múzeumok, közgyűjtemények. A vidéki számára egy budapesti kutatónap fele fárasztó és improduktív utazással telik el. A vidéki kutatónak azonban nemcsak anyagért, forrásokért, szakirodalomért kell „Pestre” járnia. Lényegében mindenért. Minden társadalomtudományi folyóiratunk a fővárosban jelenik meg, szerkesztőségei a fővárosban székelnek, szerkesztő bizottságai telis-tele vannak fővárosiakkal. Budapest a központja a tudományos társaságoknak, Budapesten tartanak rendszeres felolvasó üléseket. Budapest a székhelye a Tudományos Minősítő Bizottságnak. Egyszóval: a vidéki kutató szinte mindent a fővárostól kap, anyagot éppen úgy, mint rangos publikációs lehetőséget, tudományos közéletet éppen úgy, mint tudományos fokozatot. S hogy sokszor maga a főváros sincs tudatában ezeknek a funkcióknak, azt olyan apróságok jelzik, mint a reggel 9 órára, vagy este 5 órára tett értekezletek, vitaülések stb., amelyek bevallottan csak a fővárosiak igényeihez igazítottak. Ezek — már tudniillik, hogy a központi intézmények Budapesten székelnek — legtöbbször adottság, amelyet tudomásul kell venni. A főváros monopóliumhelyzetéből adódó jelenségek egyike-másika azonban nem szükségszerű: nem eleve elrendelés, hogy minden felolvasó ülésnek Budapesten kell lebonyolódnia, minden — vagy a legtöbb — értekezletet vagy vitát Budapesten kell megtartani. Nem szükségszerű, hogy a szerkesztő bizottságokban, szakbizottságokban csak mutatóban akadjon egy-egy vidéki. Nem predestinált, hogy a rendezvények időpontjának megválasztásában legfeljebb a nagykörúti hatos villamos (mert az is szokás, hogy a fővárosi utcákról oly familiaritással írunk, mintha valamennyien állandóan azokban közlekednénk, vagyis a városnév feltüntetése nélkül) járatai a mérvadók, és nem a vidéki gyors- vagy expresszvonatok érkezései. És mivel a vidéki kutató úgyszólván mindent „Pesten” kaphat meg, eleve hátrányban van azokkal szemben, akik számára „Pest” (a tudomány szent csarnoka) éppen a saját vagy a szomszéd intézményt jelenti, ahol a fővárosi kutatónak megannyi kedves ismerőse és barátja van. Ki merné tagadni, hogy még mindig — és még nagyon sokáig — vidékről nehezebb elindulni a pályán, nehezebb „betörni” a szakmába, mint a fővárosból, nehezebb rangos folyóiratokban publikálni, nehezebb kiadókhöz közelebb férkőzni, nehezebb „megjelenni”, s ami talán a legfontosabb: nehezebb olyan megbízásokhoz jutni, amelyek megadják az országos és nemzetközi vállalkozásokba való bekapcsolódás lehetőségét?

Ha azonban el is tekintünk mindeztől, s azonos fővárosi és vidéki munkahelyeken dolgozó társadalomtudományi kutatók munkafeltételeit vetjük össze, további hátrányok mutatkoznak a vidékiek szempontjából. Mivel vidéken kisebb létszámú egységek működnek, egy-egy tudományterületet kevesebb számú tanszék „fedez le”, s egy-egy tanszéken is kevesebb az oktatók száma, mint a fővárosban, a vidéki oktatónak nagyobb tudományterületért, szerteágazóbb tematikáért kell felelősséget vállalnia hallgatói előtt az oktató munkában, mint fővárosi kollégájának. Ez a naprakészség egy kiterjedt szakterületen nem hat az egy kicsiny területen szükséges szakmai elmélyedés irányába. A főiskolákon nem ritka, hogy egy oktató „adja le” mindazt az anyagot, amit még egy vidéki egyetemen is egy egész tanszék tanít, de ugyanakkor az sem példa nélküli, hogy a vidéki egyetemen egyetlen szakember van arra (ha van), amit a fővárosban egy egész tanszék képvisel. A vidéki szakembernek egy kicsit „mindenesnek” kell lennie nemcsak oktató munkájában, hanem a közművelődés terén is. A vidéki kutatók kisebb számából, differenciálatlanabb oktatási területeiből következik, hogy a helyi vezetés gyakrabban igényli közreműködésüket különféle aktuális (évfordulós stb.) feladatok ellátásában. Senki nem vitatja, hogy a felsorolt hátrányok mellett bizonyos előnyöket is nyújt a vidék a társadalom-

tudományok kutatójának: a vidéki város kevésbé zaklatott életritmusát, a helyi publikációs lehetőséget (ha van egyáltalán ilyen) stb. Ezek az előnyök azonban eltörpülnek a hátrányok mellett. Vidéken élni és ott társadalomtudományi kutatásokat folytatni, ma és még nagyon sokáig, bizonyos fokú *hátrányos* helyzetet jelent a fővárosi kutatókkal szemben.

A vidéki társadalomtudományi kutatásokra szükség van, hiszen vidéken tanul a felsőoktatási intézmények hallgatóinak mintegy 55 százaléka. A vidéki levéltárak, könyvtárak, múzeumok sok értéket őriznek. Ha egy pillanatra el is feledkeznénk a tudomány belső szempontjairól, önmagában az oktatás és a közművelődés fontossá teszi a vidéken folyó társadalomtudományi kutatásokat. Nagyon lényegesek azonban a tudomány belső szempontjai is, az a körülmény, hogy a tudományban — ahol a viták, nézőpontok ütköztetése, az új szakadatlan keresése alapvető követelmény — a monopolhelyzet kifejezetten káros, hiszen nem ösztönöz eléggé új eredmények elérésére, és a tudományos tételek dogmává merevedését segíti elő. Természetesen egy percig sem vitás, hogy a vidék még együttesen sem lehet *minden* téren méltó partnere vagy ellenpontja a fővárosban folyó kutatásoknak. Egy kis ország aligha engedheti meg magának, hogy minden tudományterületen két vagy még több tudományos centrumot tartson fenn és támogasson. Számos területen elég egyetlen központ léte, az azonban már nem ennyire evidens, hogy minden ilyen központnak szükségszerűen Budapesten kell-e lennie. Vajon mi indokolja, hogy — szinte csak találmányra említve néhány példát — Budapesten legyen a (kizárólagos) centruma a magyar őstörténeti, a magyar középkortörténeti, a magyarországi bizantinológiai, Latin-Amerika történeti, narratívisztikai stb. kutatásoknak? A tudományirányító szerveknek gondos feltérképezés után kellene dönteniük abban a kérdésben, hogy mely társadalomtudományi kutatási irányokat hol, milyen mértékben célszerű fokozottan támogatni. Az így kiemelt tudományterületeknek személyi vonatkozásban is segítséget kell adni, lehetőséget teremteni arra, hogy túlterhelt egyetemi, főiskolai oktatók, vagy a közgyűjtemények dolgozói rendszeresen vehessenek igénybe kutatószabadságot, s ez alatt egyéb elfoglaltságoktól mentesen végezhessek alkotó, illetve tudományszervező munkájukat. Enyhíteni kellene azon a merevségen, hogy bizonyos emberek örökre kutatásra vannak ítélve, míg mások, hasonlóan tehetségesek, csak töredék idejükben végezhetnek tudományos munkát. Fontos elvnek tekintem, hogy a tudományirányító szervek preferálását azok a tanszékek vagy munkacsoportok (teamek) nyerjék el, amelyek már korábban bizonyították alkalmasságukat a kiemelt támogatásra.

Magam szkeptikus vagyok — legalábbis rövid távon — a tekintetben, hogy a vidéki társadalomtudományi kutatások problémái bármiféle új szervezeti struktúra bevezetésével megoldhatók. Bakos István is hangsúlyozza: „a szervezet önmagában nagyon keveset jelent”. Nem hiszem tehát, hogy az integrált tanárképzés napirenden levő megvalósítása — vagy bármi más szervezeti átrendezés — gyors változásokat eredményezne a vidéki társadalomtudományi kutatások helyzete terén. Meggyőződésem ugyanis, hogy vidéken, ahol nem várható új társadalomtudományi kutatóintézetek létesítése (az évek óta szőnyegen — bár inkább csak a szőnyeg szélén — levő dél-alföldi kutatóintézet terve is igen-igen távol áll a megvalósulástól), a társadalomtudományi kutatások fellendítése csakis egyféle módon képzelhető el: a vidéki viszonylatban komoly szellemi kapacitást jelentő tudományegyetemek társadalomtudományi karainak fejlesztése útján. Örvendetes, hogy a pécsi és a szegedi jogi karokhoz az 1981/82. évi tanévtől csatlakozik a miskolci kar. Hasonlóan szükséges lenne a debreceni és szegedi bölcsészkarok mellett a régóta tervekben szereplő, hagyományokra is visszatekintő pécsi bölcsészkar felállítását. A vidéki közgazdászképzés és a *social sciences*hez tartozó társadalomtudományi kutatás jelenleg egyetlen vidéki (pécsi) központja mellett elképzelhető lenne még egy centrum kialakítása, talán éppen Szegeden, ahol a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek kihelyezett tagozata működik, s ahol az ilyen irányú képzést és kutatást a jogi kar léte is támogathatja. Minden, a vidéki felsőoktatás további fejlesztését szolgáló elképzelésnek

gondosan kell ugyanis azt mérlegelnie: vajon azokkal a kétségtelenül impozáns eredményekkel, hogy tudniillik minden megye rendelkezik (valamilyen) felsőoktatási intézménnyel, s hogy 54 vidéki felsőoktatási intézményünk az ország 35 településén működik, arányban van-e a tudományos haszon? Nem túlzottan szétaprózott-e térben felsőoktatásunk intézményrendszere, amely pusztán e szétaprózottságával emel leküzdhetetlen gátat ama, akár a központból, akár az intézményekből jövő természetes kezdeményezések elé, hogy mindezekben a felsőoktatási intézményekben legalább regionálisan rangos, országosan számon tartott társadalomtudományi kutatás folyjék, hiszen minden felsőoktatási intézményünkben oktatnak társadalmi ismereteket? Úgy hiszem, a szétaprózottság, a gyenge könyvtári ellátottság, sokszor az ambíciók hiánya eleve a folyamatos tudományos kutatómunka ellenében hat. Minden további fejlesztési koncepciónak tehát azt kell számba vennie, hol vannak meg azok a feltételek, amelyek alapot biztosítanak a további még eredményesebb előrehaladáshoz. Ezek a feltételek a vidéki társadalomtudományi kutatás számára jelenleg csak az egyetemen vannak meg.

A következő évek feladata kell hogy legyen a vidéki társadalomtudományi karok további fejlesztése (néhány esetben új karok létesítése). Ismerve gazdasági nehézségeinket, nem lehet nagyarányú fejlesztésre gondolni. Sokszor a tudomány nem is igényel ilyeneket. A teljesség igénye nélkül néhány gyötrő gondot idéznék elő — a fentebb már előadottak mellett — az egyetemeken folyó társadalomtudományi kutatások problémáiból. Tervszerűbbé kell tenni a kádermunkát. Nem ritkán egy-egy kiemelkedő képességű szakember megnyerése (és lehetőség szerint letelepítése) a vidéki egyetemen pezsztést indíthat el. Azt sem árt megemlíteni, hogy a vidéki egyetemeknek jobban kell vigyázniuk saját neveltjeikre, legalábbis egyenlő megbecsülésben kell részesíteniük azokat, akik hétfő reggeltől vasárnap estig az egyetem szolgálatára és rendelkezésére állnak, azokkal, akik legfeljebb csak egy-két napon át vesznek részt az egyetem munkájában. Komoly problémák forrása lehet, ha a felsőoktatási intézmények költségvetésében tovább merevedik a szigorúan kötött rovatgazdálkodás, ha például egy vidéki társadalomtudományi kar elsősorban beszerzésre és nem ki-küldetésekre vagy egyéb személyi kiadásokra kap pénzt. Joggal nevezhető katasztrofálisnak a vidéki társadalomtudományi karok kutatási segéderővel való ellátottsága, illetve ellátatlansága. Szellemi energiáink pocsékolása az, hogy magasan kvalifikált szakemberek végeznek merőben kisipari módon manuális munkát (adatgyűjtés, adat-tárak összeállítása stb.), amit technikai személyzet is elvégezhetne, felszabadítva ezzel a kutató értékes energiáit sokkal fontosabb és más által el nem végezhető feladatok számára.

Hosszú ideje megoldatlan kérdés az egyetemek kiadói tevékenysége. Önálló kiadói jog híján tudományos kiadványaink nem hozhatók könyvtárosi forgalomba. A 4—500 példányban megjelenő szegedi bölcsészkar Acták — az egyetem Központi Könyvtárának juttatandó, meghatározott számú kötelezpéldányon túl — tanszéki postázásban ingyen jutnak társintézmények vagy protokoll-listán szereplő magánosok tulajdonába (még az is esetleges, hogy a társintézmény honorálja-e csere formájában saját kiadványa megküldésével ezt), ugyanakkor az Actában feldolgozott téma iránt érdeklődők számára az egyetemi kiadvány nem hozzáférhető, még pénzért sem vásárolható meg. Nagyon fontos, hogy ne csökkenjen az egyetemek tudományos kiadványainak előállítására fordítható összeg. A vidéki kiadók létesítése oldana meg olyan problémát is, hogy ahol a vidéki kutatóhely számát a tudományterület egyetlen vagy legfontosabb magyarországi centrumának, az e tudományterületet átfogó folyóiratok vidéken szerkesztessenek és ott jelenjenek meg.

Lényeges kérdés az egyetemek számára saját oktatói-tudományos utánpótlásuk biztosítása. A társadalomtudományi karok nehéz éveket éltek át a közelmúltban, amikor egy csapásra kérdésessé vált — a korábbi esztendőik gyakorlatával ellentétben — a kiválóan dolgozó, két év alatt tehetségüket, rátermettségüket bizonyító ösztöndíjas gyakornokok egyetemen való benttartása. Felülvizsgálatra szorul az a koncepció, hogy vajon minden tudományterületen (az orvostudománytól a középletin filológiáig)

egyetlen hasznos módja-e a szakmai utánpótlás biztosításának a már több évvel ezelőtt végzett, a gyakorlatban dolgozó szakemberek visszahívása. Úgy tűnik, elsősorban a filozof jellegű társadalomtudományok esetében nem ez látszik követendő gyakorlatnak, hanem az, hogy a jövő filológus, történész stb. pályakezdő éveit ne valamelyik kisvárosi kollégiumában, esetleg egy nagyközség általános iskolájában töltse, hanem inspiráló szakmai közegben (s további fejlődése szempontjából bőségesen megtérül, ha legalább néhány hónapot vagy egy évet ebből külföldön tölt el).

Készséggel elismerem: a tükör, amelyet e cikkben a vidéki társadalomtudományi kutatások elé tartottam, torz. Eleve azzá vált általam, hogy nem a vidéki társadalomtudományi kutatások — kétségtelenül meglévő — szép eredményeinek felsorolására és méltatására vállalkoztam. Meggyőződésem ugyanis: az ügyet szolgáljuk akkor, ha kritikusan és önkritikusan számot vetünk nehézségeinkkel, őszintén és kendőzetlenül beszélünk gondjainkról. Annál könnyebb szívvel tehetjük ezt, mert a nehézségek áthidalásához, a gondok enyhítéséhez társadalmi összefogás, valamennyi érdekelt fél tevékeny, konstruktív szellemű közreműködése szükséges.

